

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חֵמְדָּה יָמִים

HEMDAT YAMIM

פְּרֻשַׁת הַשְּׁבוּעַ מִשְׁפָּטִים תשפ"א

נָדַל לֹא תִהְיֶה פְּרִיבּוֹ! (שמות כ"ג ג)
הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

איך בכל זאת מגנים על הדל?

החובה לתת יחס שווה לשני בעלי הדין היא יסודית במערכת הצדק היהודית, גם הדל – העני – החולה לא יקבל עדיפות בבואו לפני הדיינים. כך הגדיר את הדברים הרמב"ם במשנה תורה: "וכן בדיני ממונות אין מרחמין על הדל, שלא תאמר עני הוא זה ובעל דינו עשיר הואיל ואני והעשיר חייבין לפרנסו אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בכבוד, על זה הזהירה תורה 'ודל לא תהדר בריבוי' (סנהדרין פ"ב ה"ד). עם זאת, התורה בפרשתנו מזהירה באזהרה חמורה מפני אטימות הלב ח"ו למצוקתו של החלש, ק"ו אונאתו. וז"ל הכתוב: "וְיָגֵר לֹא תוֹנֶה... כָּל אֶלְמָנָה וְיָתוּם לֹא תַעֲנוּן: אִם עָנָה תַעֲנֶנּוּ אֹתוֹ כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי שָׁמַע אֲשָׁמַע צַעֲקָתוֹ: וְתָרָה אִפִּי וְהִרְגִיתִי אֶתְכֶם כְּתָרֵב וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֶלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתָמִים" (שם כ"ב כ-כג).

ננסה להסביר בקצרה מדוע שיטת המשפט על פי ההלכה (המשפט העברי) עדיפה על השיטה האדברסרית הנהוגה במערכת המשפט הנהוגה בישראל (שיטה שמקורה במשפט האנגלי ונפוצה במקומות בהם שלטה בעבר האימפריה הבריטית) גם מבחינת הרגישות למצוקתו של האביון – העני – הדל.

על פי ההלכה, שיטת המשפט הנהוגה בבתי הדין לממונות מבוססת על החקירה המתבצעת על ידי הדיינים. הם חוקרים ישירות את בעלי הדין וכמובן את העדים והמומחים האמורים לסייע לדיינים לפסוק דין אמת לאמתו. גם בבתי הדין רשאים הצדדים להסתייע בעורכי דין ו/או טוענים רבניים, אך השפעתם של אלה על החלטות בית הדין הינה מזערית. גם הזמנתו של מומחה האמור לתת חוות דעת מקצועית בתחום שבו הדיינים זקוקים לסיוע, כגון חוות דעת הנדסית בתיק בניה או חוות דעת של רו"ח בנושא כמו תשלומים לקרן פנסיה בתביעה של זכויות שכר, נעשית בבית הדין על ידי הדיינים ובית הדין הוא זה שמשלם למומחה (בעקיפין ע"י בעלי הדין). כך חוסכים הצדדים ממון רב ובית הדין נהנה מחוות דעת אובייקטיבית ולא חד צדדית.

על פי השיטה האדברסרית, מי שמנהל את החקירות הם עורכי הדין. הם מעלים לעדות את שני הצדדים בתיק, התובע והנתבע. הם גם חוקרים את העדים ושני הצדדים מביאים. כשמתעורר הצורך בעד מומחה, כל צד מגייס לטובתו עד מומחה שיתמוך בצד שלו והוא זה שמשלם לו כדי להטות את הכף לצדו. השופט הוא זה שמנהל את התיק אבל אסור לו לנהל חקירה מצדו.

בהליך שמתבצע בבית המשפט יש השפעה אדירה לאיכותו ויכולותו של עורך הדין שמייצג את לקוחו. ככל שאחד מן הצדדים משופע יותר באמצעים כך הוא יכול לשכור יעוץ וייצוג משפטי מעולה יותר. כך יש גם חשש שהמומחה שישכור בעל הממון יאפיל על המומחה שישכור הצד החלש יותר מבחינה כלכלית. במקרה שאחד מן הצדדים הוא עשיר והצד השני הוא עני הפער שעלול להיווצר הוא עצום ומשמעותי עוד יותר.

כל זה נמנע כאשר הדיינים הם אלו שמנהלים את החקירות והמומחה נשכר בצורה אובייקטיבית על ידי בית הדין. כך לא באה לידי ביטוי חולשתו הכלכלית של הדל ואנו נותנים לעשיר ולרש הזדמנות שווה בבית הדין. איננו מהדרים דל בריבו אבל אנו הופכים את התחרות ליותר הוגנת.

נסיים בדברי המדרש הקושרים את פרשת משפטים לפרשת יתרו ומדגישים את חשיבותה של מערכת המשפט בחיים שלנו כעובדי השם: "כנגד עשרת הדברות הזהיר הקדוש ברוך הוא את ישראל על המשפטים, עשרה לאוין... לכך נסמכה פרשת משפטים לדברות, ולפי שהזהיר הקדוש ברוך הוא למשה רבינו על המשפטים, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם, לפיכך כל הנביאים דברו על המשפטים והזהירו את ישראל" (פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) שמות פרשת יתרו פרק כ פסוק כג).

אנו תפילה כי רשת בתי הדין "ארץ חמדה - גזית" תקדש שם שמים בכל הליכותיה ותתפוש את מקומה החשוב בתוך מערכות המשפט של מדינת ישראל והעם היהודי.

לע"נ חברי הנהלת 'ארץ חמדה'			
לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב שלמה מרזל זצ"ל י' באייר תשע"א	לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ מר משה וסרצוג ז"ל כ' בתשרי תשפ"א
לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף	לע"נ ר' מאיר וגב' שרה ברכפלד ז"ל (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	לע"נ מרים שטרן ע"ה נלב"ע ה' באב תשע"ט	לע"נ שמואל וגב' אסתר שמש ז"ל י"ז בסיוון / כ' באב
לע"נ הרב נועה רבקה בת מלכה ברכה ומשה	לע"נ מרת גיטה ור' אברהם קליין ז"ל ד' באב / י"ח באייר	לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל ח' באייר תשע"ו	לע"נ נועה רבקה בת מלכה ברכה ומשה
לע"נ שלמה זלמן גרינפלד ז"ל גיבורה, ניצולת שואה וצדיקה שהעמידה דור ישרים יבורך	לע"נ שלמה זלמן גרינפלד ז"ל גיבורה, ניצולת שואה וצדיקה שהעמידה דור ישרים יבורך	לע"נ שלמה זלמן גרינפלד ז"ל גיבורה, ניצולת שואה וצדיקה שהעמידה דור ישרים יבורך	לע"נ שלמה זלמן גרינפלד ז"ל גיבורה, ניצולת שואה וצדיקה שהעמידה דור ישרים יבורך
לע"נ שלמה זלמן גרינפלד ז"ל גיבורה, ניצולת שואה וצדיקה שהעמידה דור ישרים יבורך		לע"נ שלמה זלמן גרינפלד ז"ל גיבורה, ניצולת שואה וצדיקה שהעמידה דור ישרים יבורך	
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד			

הלכה פסוקה

תקצירים מתוך פסקי דין - רשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

עורך: הרב הדיין עקיבא כהנא, חוקר במכון משפט והלכה בישראל

מעמדו ההלכתי של קנס על איחור בתשלום דמי שכירות

'ארץ חמדה גזית' ירושלים / אב תש"ף / תיק מס' 80058

דיין:

הרב דניאל מן

המקרה בקצרה:

התובעים הם בעלי דירה להשכרה, הם השכירו את הדירה לנתבע לשנה. במהלך השנה הנתבע שילם את דמי השכירות, לאחר מכן התובעים הסכימו לחודש נוסף של שכירות, שעליו לא שילם הנתבע את שכר הדירה. לכן התובעים מבקשים לקבל 2,400 ₪ עבור שכירות לחודש זה, ועוד 11,000 קנס על אי תשלום החובות. לטענת הנתבע הוא התנהל תמיד כראוי, הוא טען שנגרמו לו נזקים רבים בעקבות המגורים בדירה, ועל כך הוא רוצה להגיש תביעה נגדית. לגבי דמי השכירות על חודש השכירות הנוסף, לטענתו, הוא רוצה לשלם אלא שהוא נמצא בהליכי פשיטת רגל. לגבי האיחור תשלום הוא טען שהתובעים מחלו עליו.

פסק הדין:

הנתבע ישלם לתובעים 4,700 ₪ עבור חובותיו ועבור האיחור בתשלום.

נימוקים בקצרה:

א. תשלום על איחורים

לטענת הנתבע התובעים מחלו לו על החובה לשלם בזמן ועל הקנס, טענה זו אינה מגובה במסמכים ואין לה שום ביסוס, ובכל מקרה הטענה אינה מתקבלת בלא מיגו (שו"ע חו"מ עה, כב).

ב. ריבית בתשלום קנס על איחור

היה מקום לטעון כי תשלום הקנס הינו ריבית, אלא שבסוף החוזה נכתב כי ההתחייבויות הן לפי היתר עסקה, ולכן אין מניעה עקרונית להטיל קנסות אלו על הנתבע. אולם, בית הדין סבר כי אין מקום להפעיל קנס לא מידתי על הנתבע. לא יתכן שעל חוב קטן הנתבע יצטרך לשלם עשרות אלפי שקלים קנס. ולכן בית הדין החליט להפחית את הקנס והעמיד אותו על 2,100 ₪ בלבד. זאת, בנוסף לחיוב הבסיסי.

למעבר לפסק הדין

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

לע"נ שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלבי"ע סיון תשע"ט	לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לע"נ גב' לורין הופמן ז"ל	לע"נ חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלבי"ע ז' בתשרי תשע"ה	לע"נ סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלבי"ע כ"ד בחשוון תשע"ח
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד				

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,
יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וזכרון מקיפים במקורות. בין הנושאים המדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

הקדמת נעשה ונשמע והקרבת

בסוף פרשת משפטים מובא שמשה רבנו בא לישראל והציע להם לכרות ברית עם ד' על קבלת דברי התורה, וישראל השיבו לו: "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ד' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמות כד, ז). ואמרו על כך בתלמוד (שבת דף פח, א): "בשעה שהקדימו ישראל נעשה ונשמע יצתה בת קול ואמרה להן: מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו". עם ישראל גילה במילים "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" מוכנות לעשיית המצוות הידועות להם וגם מוכנות לשמיעת מצוות נוספות שהם עתידים לשמוע בהמשך ובכלל זה תקנות שחכמים עתידים לחדש, ובזכות כך הם קיבלו את התורה.

אמנם מתברר שלא פשוט היה לקבל את הסכמתם של ישראל לומר "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". בפרשת יתרו כאשר משה מציג לעם לכרות ברית עם ד' ולהיות ממלכת כהנים וגוי קדוש, נאמר "וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ד' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע וַיִּשָּׁב מֹשֶׁה אֶת דְּבָרֵי הָעָם אֶל ה'": (שמות יט, ח). וכן בהמשך בפרשת משפטים נאמר "וַיָּבֵא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֶת כָּל דְּבָרֵי ד' וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם כֹּל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ד' נַעֲשֶׂה" (שמות כד, ג). כלומר ישראל השיבו מתחילה פעמיים "נַעֲשֶׂה" בלבד, ורק בפעם השלישית (שמוזכרת בסוף פרשת משפטים) הם השיבו "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". מה הביא לשינוי הזה.

נגיעה אישית

נראה שמה שהביא לשינוי מסופר בהמשך: "וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ד' וַיִּשְׁכַּח בְּבִקְרֹוֹ וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ תַּחַת הַהָר וּשְׁתֵּים עָשָׂר מִצֵּבָה לְשָׁנִים עָשָׂר שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֲלֵת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַד' פָּרִים": (שמות כד, ד-ה). משה רבנו רצה שבני ישראל ירגישו שיש להם נגיעה אישית ושייכות פרטית אל התורה, שתים עשרה המצבות שהם כנגד שנים עשר השבטים מדגישים את הנקודה של הזהות השבטית המיוחדת שכל אחד מבני השבטים מרגיש קרוב אליה. כמו כן נערי בני ישראל הם הבכורות, כאשר הבכורות של המשפחות עבדו בתור כהנים בהקרבת הקרבנות, כל המשפחות הרגישו קשר אישי אל התורה. והם הסכימו לקבל את התורה בהתלהבות ואמרו "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ד' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". ובזכות אמירתם זו קיבלו ישראל את התורה. ונראה שנצטרפה לכך סיבה נוספת, וכדלקמן.

שיטת הרמב"ם בטעמי הקרבנות

בספרו מורה הנבוכים כתב הרמב"ם שלא היה צורך עצמי בקרבנות, ומצוות הקרבנות ניתנה לעם ישראל משום שבאותה העת היו הגויים עובדים את אלוהיהם באמצעות הקרבת קרבנות של בעלי חיים, ועם ישראל היה מתקשה לקבל תורה שאין בה דרך לעבודת ד' באמצעות הקרבת קרבנות שאלו. וז"ל הרמב"ם (מורה נבוכים, ח"ג, לב): "כי אי-אפשר לצאת מניגוד לניגוד בבת-אחת. לכן אין אפשרות בטבע האדם שיעזוב את כל אשר הסכינ אליו בבת-אחת... והדרך המפורסמת בעולם כולו, שהסכינו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפניהן... לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת-חסדו, הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהסכינ אליו... לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה, וציוונו לעשותם לו יתעלה."

וכן מוסיף הרמב"ם בהמשך (שם, שם, מו):

"כדי למחות את עקבותיהן של דעות לא נכונות אלה ציינו להקריב שלושה מיני מקנה אלה דווקא: מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם (ויקרא, א, ב), כדי שבמעשה שאותו חשבו לשיא העבירה יתקרבו לאל, ובמעשה הזה יכופרו החטאים. כך תִּרְפָּאנָה הדעות הרעות, שהן מחלות הנפש האנושיות, באמצעות הניגוד שהוא הקצה השני. ואמנם הרמב"ן (ויקרא, א, ח) תקף דברים אלו של הרמב"ם במורה הנבוכים, וכתב עליהם שהם "דברי הבאי", ואכן גם הרמב"ם עצמו כתב בספרו היד החזקה שאין טעמים של הקרבנות ידוע לנו (הלי מעילה, ח, ח): "והחוקים הן המצוות שאין טעמים ידוע. אמרו חכמים חקים חקתי לך ואין לך רשות להרהר בהם... וכל הקרבנות כולן, מכלל החוקים הן, לפיכך אמרו חכמים שאף על עבודת הקרבנות העולם עומד, שבעשיית החוקים והמשפטים, זוכין הישרים לחיי העולם הבא."

וכן פסק הרמב"ם שלעתיד לבוא בימות המשיח יקריבו קרבנות (הלי מלכים, י"א, א):

"המלך המשיח עתיד לעמוד, ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש, ומקבץ נדחי ישראל. וחוזרין כל המשפטים בימיו, כשהיו מקודם: מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצותן האמורה בתורה" אמנם מה שכתב הרמב"ם במורה הנבוכים בטעמים של הקרבנות הם דברים שמקורם בדברי חז"ל במדרש, וכפי שהעיר על כך מהר"ם אלשקר (שו"ת סי' קי"ז ד"ה 'אמרי'):

"...ודעו וראו איך אלו הדברים בעצמם הן הן דברי רבי פנחס בן יאיר בויקרא רבה (אחרי מות פרשה כב, ח) דאמרינן התם על פסוק ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים: 'אמר רבי פנחס בן יאיר משל למלך שהיה לו בן אוכל נבלות וטרפות אמר

המלך מה לעשות להפרישו אי אפשר שכבר הורגל בכך אבל יסעוד אצלי ויובדל מעצמו היינו דכתיב למען אשר יביאו בני ישראל את זבחייהם אשר הם זבחים וגו' ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים... ע"כ"

הסיבה הנוספת שבזכותה הקדימו נעשה לנשמע

ניתן לומר, שטעמו של הרמב"ם בהקרבת הקרבנות, שכאמור הוא גם טעם המובא במדרש, מרומז גם בתהליך קבלת ישראל את התורה. מתחילה אמרו בני ישראל רק את המילה "נעשה" אך לא אמרו "ונשמע", וזאת משום שעבודת ד' שמששה הציע להם, שנראתה להם כשמירת המצוות שד' יצווה אותם בלא הקרבת קרבנות, נראתה להם מוזרה, שהרי העמים שהיו סביבם עבדו את אלוהיהם באופן של הקרבת קרבנות של בעלי חיים. ולכן הם לא התלהבו לקבל תורה שכזו. אך לאחר שמששה בנה להם מזבח, והם הקריבו בו קרבנות ועבדו את ד' בדרך שהיתה מוכרת להם, הם הסכימו לקבל את התורה בהתלהבות ואמרו "כל אשר דבר ד' נעשה ונשמע". ובזכות אמירתם זו קיבלו ישראל את התורה.

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ז)

Jerusalem, Israel

ירושלים, ישראל

אדר א' תשס"ח

מוקף ופרוז ששינו מקומם בפורים משולש, דיניהם (חלק א')

שאלה

השנה, כשיש "פורים משולש" בירושלים, מה דינו של מי שנוסע ממרכז הארץ לירושלים ביום שישי, בשבת (משמרת בבית חולים) או במוצאי שבת? האם יש חיוב, והאם אפשר לקיים סעודת פורים ואת יתר הלכות החג הנהוגות ביום ראשון? האם יש הבדל בין מי שמקום מגוריו הקבוע הוא בירושלים, למי שמקום מגוריו הקבוע הוא בערי הפרזות?

תשובה

מעמדו של אדם כ"פרוז" או "מוקף":

הכלל בנוגע לנסיעות מירושלים למרכז הארץ או להיפך הוא "מוקף בן יומו קרוי מוקף" ו"פרוז בן יומו קרוי פרוז"¹. ברם, יש צורך להגדיר את משמעות המושג "בן יומו" ואת היקף תחולתו של כלל זה^{2 3}:

א. מי שמגיע השנה מאחת מערי הפרזות לירושלים בליל י"ד (עד עלות השחר של יום שישי) ושוהה בה עד שבת בבוקר⁴ לפחות, דינו כ"מוקף" (ירושלמי)⁵ וכפי שיפורט בהמשך.

ב. אם מקום מגוריו הקבוע הוא בערי הפרזות, ראוי במקרה זה להקדים ולבוא לירושלים עוד לפני תחילת ליל י"ד⁶. אם מקום מגוריו הקבוע הוא ב"מוקפין" (ירושלים) ינהג כירושלמי, גם אם הוא חוזר לערי הפרזות במהלך יום שישי או בליל שבת⁷, אלא שבדרך-כלל עדיף ש"מוקף" יימנע מחזרה לערי הפרזות בפרק זמן זה, אם אין הדבר כרוך בטרחה יתרה^{8 9}.

ג. אם מקום מגוריו הקבוע הוא באחת מערי הפרזות, והוא חוזר לערי הפרזות במהלך יום שישי או בליל שבת – דינו כ"פרוז"¹⁰. טוב שיאכל סעודת פורים וישלח משלוח מנות גם ביום ראשון¹¹, אך לא יאמר "על הנסים" בשבת¹². מי שמגיע השנה מאחת מערי הפרזות לירושלים במהלך יום שישי דינו כ"פרוז"¹³. טוב שיאכל סעודת פורים וישלח משלוח מנות גם ביום ראשון, אם מקום מגוריו הקבוע הוא ירושלים (רשאי להחמיר כך גם אם מקום מגוריו הקבוע הוא בערי הפרזות, אך אם אינו שוהה עד שבת בבוקר אין מקום לחומרה זו, לגבי מי שמגוריו הקבועים בפרזות. לעומתו, לגבי מי שמגוריו הקבועים בירושלים, יש מקום לחומרה זו אף אם אינו שוהה עד שבת בבוקר), אך לא יאמר "על הנסים" בשבת¹⁴.

ד. מי שמגיע השנה מאחת מערי הפרזות לירושלים בליל שבת (ט"ו) עד עלות השחר (ושוהה כנ"ל) דינו כ"פרוז"¹⁵. אם מקום מגוריו הקבוע הוא ירושלים, טוב להחמיר ולאכול סעודת פורים, ולשלוח משלוח מנות גם ביום ראשון, אך לא יאמר "על הנסים" בשבת¹⁶.

ה. מי שמגיע השנה מאחת מערי הפרזות לירושלים לאחר עלות השחר של שבת דינו כבן פרזות לכל דבר, ואינו נוהג שום דין מדיני הפורים בשבת וביום א'¹⁷.

המשך, בעז"ה, בשבוע הבא.

¹ כפי שמבואר בגמרא (מגילה יט ע"א), ונפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' תרפח סעי' ה).

² הפוסקים נחלקו מהי נקודת הזמן הקובעת את הגדרת האדם כ"פרוז/מוקף בן יומו":

א. לדעת הרא"ש (מגילה פרק ב סי' ג) והטור (סי' תרפח), ועיין שם ב"בית יוסף"), הנקודה הקובעת הן לפרושים והן למוקפים היא ליל י"ד: מי שנמצא בליל י"ד בערי הפרזות דינו כפרוז, ומי שנמצא בליל י"ד בערים המוקפות דינו כמוקף. אמנם דעתם לא נוסקה להלכה, כפי שיבואר להלן, אבל הפוסקים התחשבו בה לעניינים שונים. עיין למשל: שו"ת הר צבי (או"ח ב סי' קיח), שהאריך בביטול שיטת הרא"ש, ובסיכום להלכה (סי' קכח אות ב') חשש לה למעשה, וכן "מועדים וזמנים" (סי' קפד אות ג ואות ח) שחשש לשיטת הרא"ש.

להלכה מקובל בדרך-כלל שהנקודה הקובעת ליצירת דין "פרוז בן יומו" היא סוף ליל י"ד (עלות השחר) וכנ"ל בט"ו למוקפים: התלות בסוף הלילה (עלות השחר) היא על-פי לשון הגמרא: "אם עתיד לחזור בליל י"ד", כמו שפירש רש"י: "עד סוף הלילה" וכך מבואר בטור וב"בית יוסף" (סי' תרפח). תלית דין "מוקף בן יומו" בליל ט"ו (ולא בליל י"ד) היא על-פי שיטת רש"י בסוגיה, וכן הבנת רוב המפרשים ברי"ף וברמב"ם, כמבואר ב"בית יוסף" שם, וכמבואר ב"משנה ברורה" (סי' תרפח ס"ק יב) בביאור דברי השו"ע.

נציין, כי למרות המובא ב"שער הציון" (שם ס"ק יז), שיש אומרים שצריך גם לשהות לאחר עלות השחר פרק זמן שניתן לקרוא בו את המגילה, לא התחשבו כאן בדעה זו, כיוון שרוב הפוסקים חולקים עליה, וכן מסתבר שגם לדעה זו, הדברים אמורים רק לגבי האפשרות להתחייב בפורים ביום זה-היינו קצבא בליל י"ד לפרוז או בליל ט"ו למוקפות, אבל לעניין להיפטר מפורים, כשכא בליל י"ד למוקפין, מסתבר שהדבר תלוי רק בתחילת זמן החיוב, שהרי מה העניין בשהיית זמן כדי לקרוא כשאנו באים לפטור מקריאה ולא לחייבו בה. עוד מסתבר שבשנה זו לכולי עלמא אין צורך בשהייה זו בבוקר ט"ו (שבת) כדי לדונו כמוקף, שהרי איננו באים לחייבו בפועל לקרוא בט"ו, שגם המוקפין השנה אינם קוראים בו. גם לגבי ליל י"ד צ"ע אם יש השנה מקום לדעה זו, עיין להלן בהערה 3.

כמו כן, מקובל להלכה (אם כי לא מוסכם) שהנקודה המשמעותית היא מה היה בדעתו של אדם בליל פורים, או בשעת יציאתו ממקומו, לגבי עלות השחר, כלומר מי שבתחילת ליל י"ד ובשעה שיצא ממקומו חשב להיות בעיר פרזות בעלות השחר של י"ד – דינו כפרוז, ובאותה דרך לגבי ליל ועלות השחר של ט"ו לגבי ערי מוקפין – דינו כמוקף.

לגבי הדין אם השתנתה דעתו בין שתי נקודות זמן אלה נחלקו הפוסקים, ראשונים ואחרונים, אם הדין תלוי (בדעתו) בשעה שיצא ממקומו או בתחילת הלילה (בין שתי נקודות זמן אלה נחלקו הפוסקים, ראשונים ואחרונים, אם הדין תלוי (בדעתו) בשעה שיצא הגר"א שפירא ב"מנחת אברהם" (סי' ז ס"ק ב ד"ה וכמדומני שהאבור), שמצדד שגם ה"משנה ברורה" שהבאנו בתשובתנו, שכתב "דעתו בשעת יציאתו" – לאו דווקא נקט. מבואר בדבריו עוד ("תוספת בירור הלכה לקונטרס פרושים ומוקפין" ד"ה ונראה דאע"ג) שכוונתו בכל זה רק לשלול את קביעת הדין על-פי דעתו בשעת יציאתו ממקומו, כאשר זו קדמה לתחילת הלילה, אולם כאשר יצא אחר תחילת הלילה כשדעתו לחזור רק אחרי עלות השחר – הופך לפרוז או מוקף בן יומו, ויתר על כן, אפילו אם שינה את דעתו והחליט להשתנות עד אחר עלות השחר רק כשכבר היה בעיר הפרזות, ולאחר תחילת הלילה – מכל מקום הופך לפרוז או מוקף בן יומו, שכן יש לראותו כאילו חזר למקומו ובה שוב לעיר זו כשדעתו להשתנות בה עד הבוקר. עוד ביאר שמה שלא אכפת לנו אם נשתנה יותר ממה שהיה בדעתו, היינו רק בנשתנה באונס, וכדקדוק לשון הראב"ד שכתב שנאנס ונשתנה. עיין בספר "עיר הקודש והמקדש" (ג פרק כו סעי' ג ס"ק ד) שגם הוא נקט כן לדינא.

דברים אלה לא נאמרו לשיטת ה"חזון איש". לדעתו, אם מכוח נסיעתו הראשונה לא היה הופך לפרוז בן יומו, אז אפילו אם היה חוזר בפועל למקומו ובה שוב לפרזות – לא היה חל עליו דין זה. זאת, כיוון שהוא סובר, כפי שיבואר להלן, שצריך להיות שם מתחילת הלילה על דעת להשתנות לבוקר, ואין סברה לצרף את שהייתו בתחילת הלילה על מנת לחזור עם מה שבא אחר-כך שוב על מנת להשתנות. אכן, ה"חזון איש" (סי' קנב) שולל בפירוש את האפשרות לייחס משמעות לשינוי דעתו לאחר תחילת ליל י"ד (או ט"ו). וב"מנחת אברהם" רמז לדברי כמה פוסקים שנראה שנקטו שלא כדבריו, ובהם גם ל"חזון איש" (אלא שציון "מעשרות סי' טו", ולפינו ב"חזון איש" מעשרות אין כלל סי' טו, ושמה היו דברי ה"חזון איש" הנ"ל נספחים ל"חזון איש" מעשרות במהדורה קודמת).

לסברה זו, שהנקודה המשמעותית היא מה היה בדעתו של אדם בתחילת הלילה, גם אם לבסוף השתנה יותר, אין משמעות לשאלה היכן היה האדם בפועל (בין אם נשתנו תוכניותיו מרצונו או שלא מרצונו). ישנם פוסקים שסברו, בניגוד לאמור, שיש משמעות למיקומו של האדם בפועל בעלות השחר או בתחילת הלילה (גם לעניין זה עיין בתשובתנו הנ"ל, שהרחבנו בכך), אך נדגיש שגם דבריהם אמורים רק לגבי מי שחזר מוקדם מהמתוכנן. לעומת זאת, מי שתכנן לחזור לפני עלות השחר ולבסוף השתנה יותר – לכו"ע אין משמעות להשתנות זו, ודינו נקבע לפי מה שהיה בדעתו.

לגבי מקומו של האדם בפועל בתחילת הלילה, עיין ב"חזון איש" (או"ח סי' קנב אות ב), שלדעתו גדר פרוז או מוקף בן יומו מותנה בהימצאות באותו מקום בפועל בתחילת הלילה (ואז ישנו תנאי נוסף: שיהיה בדעתו להישאר שם כל הלילה). גם לדעתו הדברים אמורים רק כשהמקום שבו הוא חושב להיות בעלות השחר אינו מקומו הקבוע, אבל אם הוא חושב לחזור למקומו הקבוע בעלות השחר – נידון כמוקף זה, כיוון שאין צורך להגדירו כפרוז או מוקף בן יומו, אלא רק על לעקור ממנו את מעמדו הקבוע כפרוז או מוקף (עיי"ש אות ו). פרוז שיצא למוקפין על מנת לחזור אחר עלות השחר של י"ד אך לפני עלות השחר של ט"ו – דינו כפרוז כמבואר ברש"י, בר"ן בדעת הרי"ף, ב"כסף משנה" בדעת הרמב"ם ועל-פי זה ב"בית יוסף" וב"משנה ברורה" הנ"ל. אמנם הראב"ד בהשגותיו על בעל "המאור" (מגילה ו ע"א מדפי הרי"ף) חולק על כך, וסובר שאם יישאר לפחות עד תחילת ליל ט"ו ייקרא מוקף, ואם לא יישאר – פטור משני הימים. וכתב שחייב להישאר עד הלילה ולהתחייב כמוקף. הביאור בכך, לפי משמעות דבריהם, וכן נראה מה"חזון איש" בביאורם, שכיוון שלפי מחשבתו (בהנחה שתקיים גם בליל ט"ו) לא יתחייב בט"ו ולא יחול עליו דין מוקף בן יומו, אין דין פרוז נעקר ממנו כלל. רק אם תכנן לשהות שם עד עלות השחר של ט"ו נפטר מחובת יום י"ד, ואז אם לבסוף ישתנו מקומו ודעתו כך שבכניסת ליל ט"ו יהיה בערי פרזות ויהיה בדעתו להיות שם עד עלות השחר – ייפטר גם בט"ו, כמוקף גמור שישע לערי פרזות לאחר י"ד בבוקר על מנת לשהות שם בעלות השחר של ט"ו, ולפי מה שיתבאר להלן על-פי הירושלמי (וכתב שאין לעשות כן).

ב. ירושלמי (מגילה פ"ב ה"ג) מבואר שאדם שעוקר דירתו ממוקפים לפרזים עלול להיפטר מפורים בשני הימים, ומי שעוקר מפרושים למוקפים – להתחייב בשניהם. הפוסקים דנו אם דברי הירושלמי הללו נפסקו להלכה או לא, וכן אם הדברים אמורים רק במי שעוקר דירתו ממש, או אף במי שנוסע ליום אחד. כמו כן, יש שפירשו את הדברים בירושלמי בדרך של שאלה ולא בדרך של מסקנה – גם לגבי זה עיין בהרחבה בתשובתנו ("במראה הבזק" ו תשובה נח). נוסף כאן על מה שהבאנו שם ונציין שגם הגר"א שפירא ב"מנחת אברהם" (סי' ז ס"ק א אות יח) מצדד לפרש ש"עקרי" דווקא הוא. לפי זה מה שכתב הוא עצמו שם (אות ג): "אם שהה בעיר גם בט"ו... לרוב הראשונים... פטור גם בט"ו", וכן מה שכתב שם (אות טז) "בן עיר... הלך לכרך בליל ט"ו... חוזר וקורא" מוסב על "הולך להשתקע" (כמו שכתב שם באות ג). ועיי"ש עוד (ס"ק ד ד"ה והנה יש להעיר בזה עוד) שהוסף סברה שגם אם אין צריך לעקור דירתו ממש, על כל פנים צריך שישאר בערי הפרזות במשך כל יום ט"ו, לאפוקי אם חוזר במהלכו למוקפין – אף אחר עלות השחר. ועיי"ש עוד (לעיל ב"תוספת בירור הלכה לקונטרס פרושים ומוקפין" הערה 1, ובס"ק ד שם ד"ה ומ"ש ממפרש"ל), שדחה את הפירוש שדברי הירושלמי הם בדרך של שאלה, וציון שפירוש זה מופיע גם בשו"ת "לב שלמה" (לבעל "מרכבת המשנה", סי' יב). ונראה מהדברים שהגרי"מ טיקוצ'נינסקי, שאליו מופנים הדברים, צידד בפירוש זה.

עוד נציין שבעוד שרוב הפוסקים דנו, על יסוד דברי הירושלמי, בעקר דירתו ממוקפים לפרושים ב"י"ד או בליל ט"ו (וציטטו כך את הירושלמי), הרי שלפינו בירושלמי הגרסה היא: "מוקף שעקר דירתו ליל י"ד נפטר כאן וכאן". גרסה זו מחייבת לכאורה לנקוט כדעת ה"חזון איש", המייחס משמעות גם לתחילת הלילה, ואזי שווה עקירת דירה לפרושים בליל י"ד לעקירה ביומו. וה"חזון איש" עצמו הביא את הגרסה בירושלמי "מוקף שעקר ליל ט"ו", ופירש לשיטתו "ליל י"ד או ט"ו" – "עד ליל י"ד או ט"ו". לחילופין ניתן לפרש את חידושו של הירושלמי באופן אחר לחלוטין (אלא שיתכן, שיש מקום להוציא מזה בעקפיף את הדין הנ"ל), ועיין מעניין זה ברש"י (מגילה ה ע"א) ובריטב"א (יט ע"א), שגרסו גם כן כגרסה זו, ולמדו מזה דין אחר. ע"ע בהערות (177-176) של הרב אליהו ליכטנשטיין, המהדיר לחידושי הריטב"א למגילה (במהדורת מוסד הרב קוק). גם ב"מנחת אברהם" הנ"ל (ס"ק ג ד"ה עכ"פ נתבאר) ציון שלגרסה זו יש ללמוד בירושלמי פירוש אחר, וכתב שיש מזה נפקא מינה רבתי לשיטת הרא"ש. ייתכן שכוונתו הייתה שלגרסה זו יש לומר שגם הרא"ש, שסבר שהכל תלוי בליל י"ד, יודה לדין הירושלמי של פטור כאן וכאן, והפירוש יהיה שכשעקר ממקומו שבכרך בליל י"ד פקע ממנו שם מוקף, ומכל מקום לא חל עליו שם פרוז, כיוון שלא הגיע עדיין ליעדו (פרזות) עד עלות השחר, או אף אם הגיע – כיוון שלא היה שם מתחילת הלילה, כעין שיטת ה"חזון איש", או באופן שלא הייתה דעתו על כך מתחילת הלילה, ויסבור שלקביעת "פרוז בן יומו" צריך גם מחשבה מתחילת הלילה וגם מעשה, ולהיעקר ממקומו די במעשה לחוד – על כל פנים אם עקירתו עקירה גמורה היא, שלא על מנת לחזור.

3 לגבי שנה זו, ייתכן לומר שסוף ליל י"ד קובע גם את דינו של אדם כמוקף, שכן ישנה סברה של הגרש"ז אויערבך ב"הליכות שלמה" (מועדים סי' כא סעי' א), ועיי"ש ב"דבר הלכה" (אות ב), שלפיה בשנה של "פורים משולש" לכולי עלמא הזמן הקובע הוא י"ד, כיון שבי"ד מתקיימת עיקר מצוות הפורים ובט"ו אין כל מצווה ממצוותיו (אלא רק קריאה בתורה ואמירת "על הנסים"). אבל מסתימת שאר הפוסקים לא משמע כן, ועיין ב"מסקי הלכה מהרה"ג הרב אברהם שפירא זצוק"ל" (שנדפסו מכבר בנספח י לספר "מקראי קודש" (הרי" פורים, והשנה – תשס"ח בתוך "מאמר מרדכי – דיני פורים המשולש" ובחוברת "ימי הפורים" שיצא לאור על-ידי ישיבת "מרכז הרב"; בסעי' 3) שנקט בפירוש בניגוד לסברה זו.

יש להוסיף ולהעיר: לעיל בהערה 2 הבאנו את דברי ה"משנה ברורה" שיש סוברים שצריך גם לשהות לאחר עלות השחר פרק זמן שניתן לקרוא בו את המגילה, ונראה שמדעה זו יש סייעתא מסוימת לסברת הגרש"ז, שהרי רואים שלדעה זו יסוד קביעת דינו של פרוז או מוקף בן יומו תלוי ביכולת לקרוא שם בפועל, אך מכל מקום אין זו ראייה גמורה. ועיי"ש שכתבנו שמסתבר שזה אמור רק לגבי האפשרות להתחייב בפורים ביום זה, אבל לעניין להיפטר מפורים – תלוי רק בתחילת זמן החיוב, ומסתבר שבשנה זו לכולי עלמא אין צורך בשהייה זו בבוקר ט"ו (שבת) כדי לדון כמוקף, שהרי איננו מחייבים אותו בפועל לקרוא בט"ו, שגם המוקפין השנה אינם קוראים בו. לאידך גיסא יש להוסיף, שאם אמנם ננקוט כדברי הגרש"ז, אזי יש לבדוק אם לדעה זו, השנה גם קביעותו כ"מוקף בן יומו", התלויה בליל י"ד לדבריו, תהיה מותנית בשהייה במוקפין לאחר עלות השחר כשיעור זמן קריאת המגילה, או שכיוון שבכל מקום קוראים ביום זה – אין צורך בשהייה זו, שכן יש לומר שישוד הסברה בדעה זו הוא שלא חייבוהו לקרוא כבן מקום מסוים אם ברור מעיקרא שיצטרך לקרוא בפועל במקום שבו אין ציבור הקורא, וכאן אין זה שייך, ודו"ק.

4 היינו גם במצב שבו מתירים לו לחזור בשבת לביתו מהנימוקים של "התירו סופן משום תחילתן" – שאם נמנע ממנו לחזור לביתו ולמשפחתו למשך השבת לא ירצה מלכתחילה לבוא לבית החולים לשבת, לעבוד כרופא בבית חולים בכלל וכו' – עיין ב"חתם סופר" (או"ח סי' רג), ב"אגרות משה" (או"ח ד סי' פ), שמתיר "סופן משום תחילתם" אף באיסור תורה לגבי אנשי "הצלה", וב"עמוד הימיני" (למרו הגר"ש ישראלי זצ"ל, סי' יז ס"ק ו), שאף הוא מעלה סברה להתיר אף איסורי תורה. עוד עיין ב"הר צבי" (ב סי' י) שמחמיר, וב"מנחת שלמה" (א סי' זח-ז), שסובר שאמנם אין להתיר איסור דאורייתא משום כך, אבל איסור דרבנן (נסיעה על-ידי נהג גוי) יש להתיר. זו גם דעת ה"ציץ אליעזר" (יא סי' לט; כא סי' נט). ועיי"ש שכתב שמכל מקום הרוצה לסמוך על דעת ה"אגרות משה" אין למחות בידו, והוסיף גם עצה שישמש גם כ"רצון" במקרה הצורך במקום שאליו הוא חוזר, ואז יהיה צד פיקוח נפש גם בנסיעתו חזרה. כשיטת ה"מנחת שלמה" וה"ציץ אליעזר" נקט גם ה"שמירת שבת כהלכתה" (פרק לח סעי' יג; פרק מ סעי' ט).

בנסיעה מירושלים לאזור המרכז קיימת לכאורה גם שאלה של "תחומין", ואף של יותר מ"יב מיל, שהן איסור דאורייתא לדעת חלק מהפוסקים, אולם כיוון שיש גם פוסקים הסוברים שגם זה דרבנן – עיין בדעות השונות בעניין ב"בית יוסף" (סי' שצז וסי' תד) וברמ"א (סי' תד ועוד) – הרי שיש מקום לראות בכך רק ספק דאורייתא. לכך ניתן לצרף סברות נוספות לקולא, כגון הסברה שאין תחומין אלא ברשות הרבים גמורה – עיין לגבי זה ב"ביאור הלכה" (סי' תד ד"ה והואיל) שהאריך בעניין, ואם כן הרי שלדעות שברך-כלל "אין לנו בזה" רה"ר", משום שרוב הדרכים לא עוברים שישים ריבוא ביום – עיין ב"בית יוסף" (סי' שמה) ובשו"ע (שם סעי' ז) וברמ"א (סי' שז סעי' ג) שסתם לקולא בשאלה זו – הרי ששוב מדובר באיסור דרבנן.

גם לאוסרים, לעתים יש מקום לפתרונות כגון נסיעה ברכב הגבוה עשרה טפחים מהכביש, שאז ייתכן שהדבר כלול ב"אין תחומין למעלה מעשרה", ועיין לגבי כל זה גם בתשובותינו ב"במראה הבזק" (ג תשובה לה; ד תשובה מה הערה 1 ולעיל תשובה לה לגבי תחולת ההיתר של "סופן משום תחילתן", ו-ה תשובה ל הערה 4 לגבי איסור תחומין ברכב גבוה).

5 שהרי הוא מוקף הן בליל י"ד והן בליל ט"ו.

6 כדי לחוש לדעת ה"חזון איש", שסובר, כאמור, שגדר פרוז או מוקף בן יומו מותנה בהימצאות באותו מקום בפועל בתחילת הלילה (ואז ישנו תנאי נוסף: שתהיה דעתו להישאר שם כל הלילה). עם זאת, כאמור, גם לדעתו הדברים אמורים רק כשהמקום שבו הוא חושב להיות בעלות השחר אינו מקומו הקבוע; אבל אם חושב לחזור למקומו הקבוע בעלות השחר – נידון כמקום זה, כיוון שאין צורך להגדירו כפרוז או מוקף בן יומו, אלא רק לא לעקור ממנו את מעמדו הקבוע כפרוז או מוקף, ולכן דרישה זו בנדון דידן היא רק אם מקום מגוריו הקבוע הוא בערי הפרוזות.

יש להוסיף עוד שמהירושלמי עולה (ועיין מזה גם בריטב"א מגילה יט ה"ל, ועיין עוד באריכות ב"מנחת אברהם" ה"ל ס"ק א ב"תוספת בירור הלכה" ד"ה ו"ל הירושלמי עד ד"ה עכ"פ מבואר, וס"ק ג מתחילתו עד ד"ה עכ"פ, וס"ק ד"ה וביתר) שאי אפשר להגדיר אדם כפרוז או מוקף על סמך מחשבה לחוד, ללא מעשה, ולפי זה יוצא שמוקף שמתכנן לבוא לערי הפרוזות במהלך הלילה (ולהישאר שם בבוקר), אף שכשיבוא לשם יהיה דינו כפרוז (מלבד לדעת ה"חזון איש") – כל עוד הוא במוקפין דינו כמוקף. על-פי זה כתב "שבות יצחק" (פרק א סעי' ג אות א) בשם הגר"ש אלישיב, שבמצב כזה בשנה רגילה אינו יכול לקרוא את קריאת המגילה של ליל י"ד בעודו במוקפין, שעדיין לא חל עליו דין פרוז. לפי זה יש לדון עוד שמא גם השנה כל עוד דינו כמוקף – אף שגם מוקפין קוראים בי"ד, מהות קריאה זו היא רק חיוב מדברי סופרים, וכשיבוא לפרוז יחול עליו החיוב מדברי קבלה, החמור יותר (עיין להלן בהערות 27, 29) ויצטרך לקרוא שוב. אלא שלפי המבואר להלן (הערה 29) שיש על מה לסמוך ולהקל שפרוז יוצא ידי חובה בשמיעת הקריאה בליל י"ד השנה ממוקף, יש לומר שהוא הדין אם אותו אדם עצמו יוצא גם בהיותו בגדר פרוז בקריאה שקרא קודם בתור מוקף. יסוד דומה לזה נמצא במרדכי (מגילה סי' תשח), שדממה מצב שבו אדם קידש בזמן שהיה חייב בכך מדרבנן ורוצה לראות בכך ידי חובה בשעה שנעשה מחויב מדאורייתא – שפשוט למרדכי שיוצא בזה, לנידון אם מחויב מדרבנן מוציא ידי חובה אדם אחר המחויב מדאורייתא. יש לציין שב"מגן אברהם" (סי' רסז ס"ק א) נראה שמקבל דימוי זה, אלא שלטענתו אין יוצאים ידי חובה בשני האופנים, שהרי קטן המחויב מדין חינוך אינו מוציא את הגדול, וכן שאדם שקידש בזמן שהיה חייב בכך מדרבנן אינו יוצא בכך ידי חובה בשעה שנעשה מחויב מדאורייתא, ועיין מזה עוד ב"מנחת חינוך" (מצווה לא ס"ק ח-ח במהדורת מכון ירושלים), שמחלק דשאני קטן שחיוב מדין חינוך הוא חיוב על אביו ולא עליו עצמו. יוצא מדברי שניהם שאם אכן המחויב מדרבנן אכן מוציא את מי שדרגת חיובו גדולה יותר, הוא הדין שאדם שקיים מצווה בעת שהיה חייב בה מדרבנן יוצא בזה ידי חובה בשעה שחל עליו אותו חיוב עצמו בדרגת חיובו גדולה יותר. ועיין עוד ב"מנחת חינוך" (מצווה שו ס"ק ו ועוד).

7 כיוון שבליל י"ד לא היה בערי הפרוזות, והן גם אינן מקומו הקבוע, ברור שאין לו דין פרוז. השאלה היא האם יש לו דין מוקף או שהוא פטור משני הימים (כיוון שמאידך גיסא בליל ט"ו היה בערי הפרוזות), תלויה בדברי הירושלמי לגבי "עקר דירתו" – שאם לא פוסקים כדעת הירושלמי, ובפרשנויות השונות שלו. כמו כן תלוייה שאלה זו בדברי הגרש"ז אויערבך, הסובר שבשנה זו לכולי עלמא נקבעים הדינים על-פי ליל י"ד. למעשה, חייב בכל דיני הפורים כמוקף, שהרי יש כמה וכמה צדדים לחיובו ורק צד אחד לפטרו (רק אם נפרש שדברי הירושלמי אינם שאלה אלא מסקנה, ונפרש ש"עקר דירתו" לאו דווקא, נפסוק כדברי הירושלמי ולא נקבל את חידושו של הגרש"ז אויערבך).

עם זאת, יש לציין שיש גם מי שחולק וסובר שאפילו מוקף, אם היה במוקפין בי"ד ובפרוזות בט"ו – ינהג כפרוז. עיין ב"עיר הקודש והמקדש" (לרב טוקצינסקי ג פרק כו סעי' ד), ומתחילה כתב כן גם ב"לוח א"י" (לשנת תש"ז), ועיין ב"פורים המשולש" (לגר"ש דביליצקי פרק ב הערה פב ד"ה ולכן), שהביא דבריו ועוד מקורות לזה, ובהמשך אכן חשש גם לדעה זו. הוא עצמו פקפק אם יש מקום לדון כפרוז גמור מכוח סברות הפוסקים הללו, או שיכול רק לקרוא את המגילה, אבל את שאר מצוות היום מפסיד.

ב"מנחת אברהם" ה"ל (ב"תוספת בירור הלכה" שב"ק א וב"ק ג-ד) האריך לדחות את דברי הרב טוקצינסקי הללו מכל וכל, ומבואר מדבריו: א. שאין לסמוך על זה לכתחילה כלל. ב. גם בדיעבד אין לזה מקום אלא לגבי קריאת המגילה, וגם אז מספק, ולכן סבור שלא יברך עליה בי"ד במקרה כזה בשאר שנים. למעשה, לדעתו (סוף ס"ק א) יש לדון כמוקף על סמך צירוף הדעות שאין דין "עקר" אלא בעקירה גמורה (וכך הוא מצדד שם כנ"ל) ודעת הרא"ש. ואם כן, דעתו לדינא כדברינו, וכל שכן השנה, שיש עוד צירוף לפסוק כך. ועיין עוד ב"עיר הקודש והמקדש" (שם) שמשלב על תחילת ערעורו של ה"מנחת אברהם", אבל כפי שציין ב"מנחת אברהם" – תשובת הרב טוקצינסקי שנשלחה לו, שהיא מה שכתוב ב"עיר הקודש והמקדש", אינה עונה אלא על אחת הנקודות הצדדיות בדבריו, ולא על עיקרי טענותיו, וגם את דברי תשובה זו עצמה דחה שם.

- 8 שכן לפי הפוסקים שפסקו כדעת הירושלמי ופירשו בו ש"עקר דירתו" לאו דווקא, והוא הדין בנוסע ליום אחד, יוצא שבמצב כזה ייתכן שפטור מפורים בשני הימים – הן מהמצוות המתקיימות במקומן בשבת וביום א' (ט"ו וט"ז) והן אפילו מקריאת מגילה ומתנות לאביונים, שנעשות השנה בי"ד בכל מקום, כיוון שחייב זה במקומן הוא בגדר תשלומין לט"ו אדר, ואם בט"ו אדר אינו נחשב מוקף – אין מקום לתשלומין אלו. אך ראוי להימנע ממצב כזה, שכן לא לזאת הפקיע את עצמו מחיובי מצוות, וכמו שאמרנו חז"ל על מי שהולך עם בגדים שאינם חייבים בציצית (בלבד), שבעידנא דריתחא נענשים על כך (מנחות ע"א).
- עם זאת, כיוון שאין מדובר בעברה או בביטול מצווה, אלא רק בחשש של הפקעת עצמו מחיוב, וכן אין מדובר במצווה דאורייתא, וכיוון שיש כאן כמה ספקות (כנ"ל בהערה הקודמת), נראה שמעיקר הדין אין חיוב לחשוש לדעות אלה, ומשום כך כתבנו רק "עדיף להימנע מכך", ורק "אם אין הדבר כרוך בטרחה יתרה". ועיין עוד ב"פסקי הלכה מהרה"ג הרב אברהם שפירא זצוק"ל (הני"ל סעי' 5) שכתב כך. ומונב שלגבי מי שנמצא בתורנות בבית חולים לא תמיד הדבר אפשרי בקלות, וראה עוד בהערה הבאה.
- 9 היינו, להקדים את החזרה לליל שישי עצמו לפני עלות השחר (ובלבד שלא ינהג ברכב לצורך זה במצב של עייפות, שכן פשוט שאין להכניס את עצמו לספק סכנה בשל חומרה). זאת בתנאי שגם בתחילת הלילה היה מחוץ לירושלים, ואז דינו כפרוז (שכן בעלות השחר, הן בי"ד והן בט"ו הוא בערי הפרזות). אפשרות אחרת היא לדחות את החזרה מליל שבת לבוקר, לאחר עלות השחר (שאו ודאי שלכל הדעות דינו כמוקף, שכן מקומו הקבוע הוא ירושלים, וגם היה בה הן בעלות השחר של י"ד והן בעלות השחר של ט"ו). זאת בתנאי שאין הדבר כרוך בפגיעה ב"עונג שבת" שבהשתתפות בסעודות השבת עם המשפחה וכדו', שכן עונג שבת הוא חיוב מדברי קבלה, ואין ראוי לבלטו עבור חומרה. ועוד: הרי כל מה שמקלים לו לנסוע בשבת (לפחות על-ידי נהג גוי), לדעות שאכן מקלים בכך, הוא משום "התירו סופן משום תחילתן" – שאם נמנע ממנו לחזור לביתו ולמשפחתו למשך השבת לא ירצה מלכתחילה לבוא לבית החולים לשבת (כנ"ל בהערה 4), ואם כן איך יעלה על הדעת לוותר על כך משום חומרה בדיני פורים, שבוודאי קלה בהרבה מנסיעה כזו בשבת?
- באופן זה, שדוחה את יציאתו עד לאחר עלות השחר, קיימת לכאורה בעיה מצד הדין שנפסק בשו"ע (סי' פט סעי' ג): "אסור לו להתעסק בצרכיו, או לילך לדרך, עד שיתפלת תפלת י"ח". אך נראה שכיוון שבשעה כזו אין מצויים מניינים לתפילה בשבת, ואם יתאחר עד לאחר התפילה יפגע הדבר ב"עונג שבת" כנ"ל, ובעקיפין גם שייך כאן הטעם הני"ל של "התירו סופן", ומאידך גיסא מה שלא הקדים לפצות היה גם לצורך מצווה – כדי שלא יפקע מחיוב מצוות פורים, יש לראות ביציאה זו צורך מצווה, ולגבי זה כתב "ערוך השולחן" (סי' פט סעי' כב), שלצאת לדרך לדבר מצווה מותר. ולרווחא דמילתא יאמר ברכות השחר בטרם יציאתו, שאז בלאו הכי כתב הרמ"א (שם) "ויש מקילין, לאחר שאמרו מקצת ברכות, קודם שאמרו ברוך שאמר...". ומונב שאין לדחות לצורך זה את הנסיעה מיום שישי לשבת – גם באופנים שמתירים נסיעה כזו בשבת (שהרי ברור שאין להקל בנסיעה כזו בשבת מפני חומרה בדיני פורים, שבוודאי קלה ממנה בהרבה).
- 10 שכן כפי שכבר הזכרנו, פרוז שיצא למוקפין על מנת לחזור לאחר עלות השחר של י"ד אך לפני עלות השחר של ט"ו – לדעת רוב הפוסקים דינו כפרוז, כיוון שלפי מחשבתו (בהנחה שתקיים גם בליל ט"ו) לא יתחייב בט"ו ולא יחול עליו דין מוקף בן יומו. ועיין ב"פסקי הלכה מהרה"ג הרב אברהם שפירא זצוק"ל (סעי' 6), שהוסיף שהשנה יש לצרף לכך גם את סברת כמה ראשונים, הסוברים שבפורים שחל בשבת נעקר דין מוקפין לגמרי, והכול דינים כפרזים.
- 11 למרות האמור בהערה הקודמת. זאת משום שלדעת הרא"ש שהכול תלוי בליל י"ד, וכן לכאורה לסברת הגר"ש אויערבך שבשנה זו לכולי עלמא הזמין הקובע הוא י"ד, דינו של אדם זה כמוקף, שהרי בליל י"ד היה לירושלים.
- נעיר לגבי סברת הגר"ש אויערבך כתבנו "לכאורה", כיוון שיש לעיין: אם לסברתו שנה זו גם פרוז שיצא למוקפין על מנת לחזור אחר עלות השחר של י"ד אך לפני עלות השחר של ט"ו יתחייב בפורים המשולש, ודין פרוז נעקר ממנו, כיוון שהכול נקבע לפי ליל י"ד, או שאין דבריו אמורים אלא לגבי הפיכת מוקף לפרוז, שבוה יש יותר מקום לסברתו, (כיוון שמעמדם המיוחד של מוקפין קלוש בשנה זו, שרוב דינם כפרזים, ולכן שינוי מעמדם כמוקף ראוי שיהיה תלוי ביום שבו נהוגים רוב דיניהם), אך לגבי מי שעיקר דינו כפרוז אולי כדי לעקור ממנו דין זה צריך שיהיה בדעתו לשהות במוקפין גם בט"ו כבכל שנה. ייתכן שזה ביאור דברי הגר"ש אויערבך המובאים ב"קונטרס דיני פורים המשולש" (הערה נד) בעניין זה: "דאם הוא בן עיר שחוזר לעירו אין לחייבו, וכהירושלמי בדעק דירתו בט"ו פטור משניהם". עיין ב"הליכות שלמה" הני"ל ב"אורחות הלכה" שתמהו על כך שלסברתו נקבע דינו בשנה זו כבר בי"ד כבן כרך. תמיהה זו מתורצת אם הביאור הוא כנ"ל, ולפי זה מה שכתב "כהירושלמי" אין כוונתו שגם כאן פטור מפורים לגמרי, שאין סברה ומקור לומר כך, אלא שמהירושלמי רואים שישנו מצב שבו כדי להתחייב בט"ו צריך להיות (או לתכנן להיות) במוקפין בשני הימים (שאם היה בי"ד בכרך ובט"ו בעיר פטור משניהם, ואין אומרים שכיוון שלא היה בעיר בי"ד נעקר ממנו דין פרוז ונקבע בדין מוקף), מכך למד שגם כאן ייתכן שדין "מוקף בן יומו" תלוי בשני הימים, וצ"ע.
- מכל מקום לדינא אין לצרף את הסברה שאם אין הלכה כהירושלמי (אך פוסקים בכל זאת שלא כדעת הרא"ש) ייקבע החיוב כמוקף (כשנמצא במוקפין בי"ד ובפרזות בט"ו), מפני שזה מקומו העיקרי, שהרי במקרה זה מקומו העיקרי הוא בפרזות. ולכן נראה שינהג כפרוז (אך יש מקום לדון כספק – מצד סברה זו ומצד שיטת הרא"ש, ולהחמיר בסעודה ומשלוח מנות אף ביום א', ואולי גם שלא יהיה הוא הקורא במגילה להוציא פרזים ידי חובה). ולגבי פרוז זה אין לחשוש שאינו חייב כלל בפורים השנה (כי בין אם דינו נקבע השנה לפי יום י"ד ובין אם לפי יום ט"ו, כבשאר שנים, מכל מקום הוא מחויב בפורים, וגם בדברי הגר"ש אויערבך, שקשר את דינו לירושלמי של "עקר דירתו", נראה שביאורו כנ"ל).
- 12 עיין ב"בית יוסף" (או"ח סי' תרצג), שכתב: "ויז"ל ארחות חיים (הל' פורים אות לב): אין אומרים תחניה ולא למנצח ושיר מזמור בשני הימים, אבל לקרות בתורה ולהזכיר על הנסים אסור כי אם בארבעה עשר עכ"ל, ואיני יודע מה איסור יש בהזכרת על הנסים". ועיין עוד ב"דרכי משה", בב"ח ובט"ז (סי' ג). אמנם דבריהם (בפשטות וכהבנת רוב הפוסקים) נאמרו לגבי מי שודאי דינו כפרוז, ולגבי ספק עיין ב"ברכי יוסף" (סי' ב), שמתפק ככוונת ה"בית יוסף" עצמו בזה, וע"ע בדבריו (סי' תרפ"ח ס"ק יד), ובתשובתו בשו"ת "יוסף אומץ" (סי' ח). בהערות על ה"ברכי יוסף" (מהדורת אביטן) דן בדבריו גם לגבי ערים שהן ספק מוקפות ולדעת המעיר לכתחילה לא יאמרו "על הנסים" בט"ו משום שכך נהג האר"י) אך ה"פרי מגדים" (שם) "משבצות זהב" ס"ק ג, ובי"אשל אברהם" סי' תרפ"ח ס"ק ח) כתב בפשטות שבערי הספקות אומרים "על הנסים" בשני הימים, וכך פסק ה"משנה ברורה" (סי' תרפ"ח ס"ק יז), ועיין ב"כף החיים" (סי' תרצג ס"ק טז, שהביא את שתי הדעות).
- מסתבר שדינו של אדם שיש ספק לגבי מעמדו כפרוז או כמוקף שווה לדינה של עיר שיש לגביה ספק דומה, ועיין ב"מנחת יצחק" (י ס"י נד), שגם הוא מדמה דינים אלה זה לזה. למעשה, מסתבר שבספק שקול או קרוב לזה (ולהלן נציין דוגמאות לספקות כאלה, כאשר לספקות שהוזכרו בגוף התשובה מצטרפים ספקות נוספים בגין שינוי דעתו של האדם, או שנאלץ לחזור למקומו מוקדם מהמתוכנן), יש להורות כהכרעת ה"משנה ברורה" (מלבד למי שרגיל לנהוג כדעת האר"י). בפרט שלדעת ה"בית יוסף" גם פרוז גמור רשאי לומר "על הנסים" גם בט"ו, וגם החולקים (למעט ה"ב"ח) סוברים שבדיעבד אינו חוזר. אך כאשר נוקטים שמעיקר הדין דינו כפרוז, ורק לחומרא רשאי לנהוג גם כמוקף – עדיף שלא יאמר "על הנסים", שכן בספק כזה לא דיברו ה"פרי מגדים" וה"משנה ברורה", ואפשר שאף הם מודים בו, ולכן "שב ואל תעשה" – עדיף". עם זאת יצוין שבי"פסקי הלכה מהרה"ג הרב אברהם שפירא זצוק"ל (סעי' 11) כתב לסמוך בכל הספקות על כך שאין איסור לומר "על הנסים" גם שלא בזמנו. לעומת זאת הגר"מ אליהו נקט ב"מאמר מרדכי" דיני פורים המשולש" בכמה מקומות שבכל מקרה של ספק יאמר "על הנסים" בברכת המזון רק ב"הרחמן", ובתפילה בסוף התפילה (לגבי ברכת המזון נקט כך בסעי' יב שם, אפילו ביחס למוקף גמור – בשבת זו, שבפשטות יש לומר "על הנסים", משום שיש שיטות יחידאיות הסוברות שלא יאמר "על הנסים" בברכת המזון בשבת זו).
- אגב, יש להעיר על דברי ה"ילקוט יוסף" (הלכות פורים, "דיני ליל פורים ויומו" ס"ק כ), שכתב שבערי הספקות לא יאמרו "על הנסים" בט"ו, אך כמקורות לכך ציין בין השאר את דברי ה"אורחות חיים", ודן אם תמיהת ה"בית יוסף" עליו משמעה שדחה את דבריו להלכה, או שלמעשה לא פסק כנגדו, ולא שת לבו לכך שאמנם יש מי שפירש את דבריהם בערי ספקות, עיין ב"ראש יוסף" (אישקאפה, סי' תרצג ד"ה כתב הרב) ובי"שולחן גבוה" (סי' תרצג ס"ק ה אות ב) והובאו דבריו בשו"ת "שערי עזרה" (סי' כז) שציין ב"ילקוט יוסף", אך מפשטות דבריהם נראה שדיברו בפרזים ודאיים, ואין מזה ראייה לספקות, וצ"ע. ראוי לציין שהוא עצמו נייד משיטה זו בדבריו ב"הלכות קריאת המגילה" (סעי' ג) לגבי הספקות בדין "עקר דירתו", הן לגבי מי ששפק אם "נפטר כאן וכאן",

שכתב שינהג בטי"ו ככל דיני פורים, לרבות אמירת "על הנסים", והוציא מכלל זה רק את הברכה על המגילה. נמצא שדבריו סותרים זה לזה, וגם אם תמצא סברה לחלק ביניהם, נדוננו שייך לספקות אלה ולא לנדון של ערי ספקות, כך שגם לדבריו – אם הספק שקול או קרוב לכך יש לומר "על הנסים" בשני הימים.

13 כיוון שבלי ליידי הדין בערי הפרזות, חייב לכולי עלמא כפרוז, אלא שיש דיון אם מתחייב גם כמוקף, ולעניין זה עיין בהערה הבאה.

14 גם כאן הדבר תלוי בדברי הירושלמי: אם דברי הירושלמי הם מסקנה ולא שאלה, ו"עקר" לאו דווקא, ונוקטים להלכה כדעת הירושלמי, ובתנאי שלא נקבל את חידושו של הגרש"י אויערבך (ששנה זו יוצאת מן הכלל) – הרי ש"חייב כאן וכאן". יש להוסיף שב"מנחת אברהם" הנ"ל (ס"ב ק"ד) והנה לפי"ז וד"ה אולם זאת) מחדש שגם לדעת הרא"ש אמנם ליל י"ד קובע גם לגבי מוקפין, אבל זה אמור רק לגבי הזמן שבו הוא חושב לחזור או להשתוות. ברם, תוכנה של מחשבה זו, לעניין עקירת חיובו של מוקף בטי"ו, הוא לשהות או לחזור בטי"ו. לכן, אם נמצא בלי ליידי בפרזים וחושב אז לחזור למוקפין בטי"ו – מתחייב לקרוא ביי"ד כפרוז בן יומו, אבל גם דין מוקף לא נעקר ממנו, ומתחייב שנית בטי"ו. לפי זה יתכן שגם בשנה זו – אף לדעת הרא"ש (ולדברי הגרש"י, שיש לומר שהשנה יודו כולם לרא"ש) – יתחייב גם כמוקף. יש להעיר על כך, שאמנם היה אפשר לומר כעין סברת הגרש"י אף על זה, ולומר שהשנה י"ד קובע אף למוקפין בכל מקרה – אף יותר ממה שקובע לדעת הרא"ש בשאר שנים; ואפילו אם חושב כבר ביי"ד לחזור בטי"ו למוקפין אין לכך משמעות. אולם אין זה מוכרח, וכיוון שעיקר הסברה מחודשת – לא נוסף עליה, ודיינו שנאמר שכולי עלמא מודים בשנה כזו לשיטת הרא"ש, שהדין נקבע כסברה שיש לה יסוד מפורש בראשונים, ולא כסברה מחודשת, ואם נקבל את דברי "מנחת אברהם" שוב אין יסוד בראשונים כלל לדונו כמי שנעקר ממנו דין מוקף, אם הייתה דעתו ביי"ד לחזור בטי"ו.

כיוון שיש כאן כמה וכמה ספקות בדין דרבנן – מעיקר הדין אינו חייב להחמיר בכך. אך כיוון שלדעת כמה מגדולי הפוסקים האחרונים יש לפסוק כדעת הירושלמי, ואף לפרש ש"עקר" לאו דווקא, כתבנו ש"טוב להחמיר", ובפרט שאין בדרך-כלל קושי גדול באכילת סעודה ושליחת משלוח מנות אחד. מה שחילקנו אם "מקום מגוריו הקבוע הוא בירושלים" הוא מפני שיש פוסקים הסוברים שלהלכה בן עיר שיצא ידי חובה ביי"ד שוב אינו מתחייב בטי"ו (אם לא עקר דירתו ממש), ואילו בן כרך שיצא ידי חובה ביי"ד מדין פרוז בן יומו וחזר אחר-כך לכתב – חייב גם בטי"ו. עיין בשו"ת "הר צבי" (ב ס"י קכח אות טו), "ערך השלחן" (סי' תרפח סע' ה), "פסקי הלכה מהרה"ג הרב אברהם שפירא זצוק"ל" (סעי' 8) ועוד. עיין ב"ילקוט יוסף" (הלכות מקרא מגילה סע' ט), שכתב כך בשם של ה"הרה"ג ר' יעקב השלחן. עוד כתב שם שכן גם דעת ה"חזון איש", ונראה שאינו כן, כי דעת ה"חזון איש" (או"ח ס"י קנב אות ו ד"ה בן עיר שנכנס) שמתחייב גם בטי"ו, ובלבד שיגיע לכתב לפני תחילת ליל ט"ו על מנת לשהות בו עד עלות השחר, ורק כדי לחוש לסברה ש"עקר" דווקא – כתב שלא יברך על המגילה.

מה שכתבנו שלגבי מי שמגוריו הקבועים הם בירושלים, יש מקום לחומרה זו אף אם לא ישהה בה עד שבת בבוקר – כך דעת ה"חזון איש" (שם), שכיוון שזה מקומו הקבוע ואינו צריך להיחשב כמוקף בן יומו אין צורך בתנאי זה. דברי פוסקים אחרים רבים שהזכרנו סתומים בעניין זה, ולא ברור אם הם מסכימים לכך, לכן לא כתבנו לגבי מצב זה "טוב להחמיר", אך כתבנו שיש לכך מקום. לגבי "על הנסים", עיין במה שכתבנו לעיל (הערה 12).

15 כאמור לעיל בהערות 13-14. כאן אם מקומו הקבוע הוא בפרזות, לדעת כמה פוסקים אינו מתחייב שוב בטי"ו לאחר שיצא ידי חובה ביי"ד, ולדעת ה"חזון איש", שחולק על כך כנ"ל, כדי להתחייב גם כמוקף צריך להיות במוקפין גם בתחילת ליל ט"ו, ואין צורך להחמיר כל-כך ולחשוש שמא הדין עם ה"חזון איש" בזה ולא בזה, כשבלאו הכי ישנם ספקות רבים בעניין, כנ"ל.

16 עיין לעיל (הערה 12).

17 שכן לליל ט"ו אין כל משמעות בענייננו. ט"ז אדר אינו פורים אף במוקפין, ודיני פורים דמוקפין הנוהגים בו בשנה זו אינם אלא מעין תשלומין לטי"ו אדר.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:

הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה של:

טל שאול בן יפה
ישראל עמיחי בן לאה

ניר רפאל בן רחל ברכה
רבקה רינה בת גרונה נתנה
חוה ר'אנלה בת פיילא
בתוך שאר חולי עם ישראל

ישראל בן רבקה
משה בן שרה הכהן
מאירה בת אסתר

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עזיהו, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו.

בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

